

ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО- ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Туристсько-екскурсійна діяльність (ТЕД) у рамках встановлених норм і правил природокористування і ресурсоспоживання, забруднення навколишнього природного середовища обумовлює необхідність розглядати цю сферу господарювання як ресурсно й екологічно сумісну.

У сукупності різноманітних чинників: ресурсного, екологічного, економічного, політичного і ряду інших, які визначають розвиток ТЕД, принципово домінуюче значення має ресурсний, оскільки саме він визначає можливість і ефективність її організації на даній території за рахунок мобілізації комплексу природних і природно-антропогенних ресурсів (до яких відносяться природоохоронні території).

Площа територій і об'єктів природно-заповідного фонду Запорізької області, які ми визначаємо як туристсько-екскурсійні ресурси (ТЕР) для розвитку ТЕД більше 54,9 тис. га, що складає 2,02% від загальної площі області [3].

Відповідно до чинної в Україні класифікації заповідних об'єктів у Запорізькій області є чотири категорії природних об'єктів, які охороняються: заповідники, заказники, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Загальна кількість природоохоронних територій Запорізької області складає 349 об'єктів. З них державне значення мають 15 об'єктів, місцевого значення - 334 території.

Заповідник – це значна ділянка природної території, цілком виключена зі сфери господарської діяльності людини з метою охорони та вивчення природного комплексу в цілому[2]. У туристів, екскурсантів і прихильників екологічного туризму особливий інтерес викликає його пізнавальна цінність.

На території області є один заповідник - філіал Українського

державного степового заповідника „Кам'яні могили”. Загальна площа заповідника 465 га, з них 100 га в Запорізькій, а 356 га - у Донецькій областях. Заповідник розташований на сході області (Куйбишевський та Розівський райони) в межах Приазовської височини. „Кам'яні могили” комплексний за своїми природними цінностями об'єкт, який знаходиться під охороною. Він представляє в мініатюрі гірську країну, яка утворена виходами стародавніх докембрійських гранітів, що простираються у виді двох високих рівнобіжних гряд із численними гротами, нішами і т.п. Заповідник є зразком розвитку природних процесів в умовах степової зони та характеризується складним комплексом умов існування.

Різноманітна й унікальна флора і тваринний світ заповідника. Тут на невеличкій ділянці налічується понад 500 видів рослин. Це представники цілинних різнотравно-типчакково-ковильних і кам'янистих степів, фітоценозів гранітних скель і т.п. Своєрідність і оригінальність флори надають численні ендемічні і реліктові рослини (вушанка гранітна, авринія скельна й ін.). Цей заповідник єдине місце на Землі, де на гранітах зустрічаються деревій голий і волошка ложно- бледночешуйчата. Різноманітний і цікавий тваринний світ заповідника, який представлений численними видами птахів, гризунів і інших типових мешканців степу. Тут можливо проведення різноманітних видів ТЕД (наприклад тематичні екскурсії).

На території Запорізької області нараховується 226 заказників, вони представлені вісьмома видами (ландшафтний, геологічний, гідрологічний, зоологічний, ботанічний, орнітологічний, лісовий, ентомологічний), з них 7 заказників мають статус державного значення та 219 заказник місцевого значення [3].

Заказником є ділянка території, яка має державно-правовий статус і призначена для зберігання окремих компонентів природного комплексу. У заказниках пересування туристів і екскурсантів можливо лише по визначених маршрутах при суворому дотриманні природоохоронних вимог [2].

Загальна площа заказників державного значення на території області складає 32246 га. До них відносяться:

I Геологічний заказник „Дніпровські пороги”. Площа заказника складає 1383 га. Заказник займає порожисту ділянку Дніпра, включає південну частину острова Хортиця, острів Байда та ряд дрібних островів і скель у нижньому б'єфі греблі Дніпрогеса. У берегових обривах і ярах обнажаються найбільш древні в нашій області і на Російській рівнині докембрійські (архейські і протерозойські) кристалічні породи, граніти, гнейси й інші. Великий науковий інтерес викликають наскельна рослинність, залишки барачних лісів, ділянки цілинних степів і дніпровських плавней.

II. Орнітологічний заказник „Великі і Малі Кучугури”. Площа заказника складає 400 га. Острови розташовані в Каховському водосховищі в 8 км від с. Каменське Василівського району. У заказнику охороняються місця гніздування, зупинок на відпочинок і харчування перелітних водно-болотних і водоплавних птахів.

III „Старобердянський” ландшафтний заказник. Площа заказника складає 1000 га. Заказник знаходиться на лівому березі р. Молочної між с. Новопиліпівка і Вознесенка Мелітопольського району (на 16 км північніше м. Мелітопля). Це один із перших штучних степових масивів півдня України заснований в 1846 році. На території заказника налічується понад 100 видів деревинно- чагарникових порід дерев. Представниками фауни є дикі кабани, лосі, козулі, різноманітні види пернатих. Тут здійснюється охорона всього комплексу природних умов. Заказник є важливим об'єктом наукових досліджень.

IV. „Радивонівський” лісовий заказник (Радивонівська лісова дача). Площа заказника дорівнює 400 га. Заказник розташовується уздовж правого берега річки Молочної та Молочного лимана північніше с. Радивонівка Якимівського району, створен на початку 20 сторіччя. Це штучне лісове насадження з білої акації, сосни, дуба й інших порід. Природоохоронна територія виконує важливу ґрунтозахистну функцію і має велике народно-

господарське значення. Заказник є об'єктом наукових досліджень.

V., „Алтагирський” зоологічний заказник. Площа заказника складає 1100 га. Він займає правобережжя Молочного лиману на території Якимівського району (знаходиться на 4 км південіше Радивонівської лісової дачи). Заказник являє собою штучний лісовий масив (біла акація, дуб, ясен, сосна й інші), заснований у 1899 р. Дана територія є місцем гніздування корисних і рідкісних птахів, місцем мешкання і розмноження мисливської фауни.

VI. Гідрологічний заказник „Молочний лиман”. Площа заказника 19000 га. Територія представляє унікальну напівзамкнуту затоку Азовського моря в гирловій частині р. Молочної і східній частині Молочного лиману з островами на ділянці с. Гірсівка-Сепанівка. Це місце: масового гніздування водоплавних і водяно-болотних птахів, і в одночас місце найбільшої концентрації гідрофільних птахів під час їхнього відпочинку в період перельоту; нересту і нагула цінних видів риби. Тут зустрічаються ділянки заболочених ґрунтів з рідким рослинним покривом з рослин солянок.

VII. Ландшафтний заказник „Коса Обитічна”. Площа заказника складає 8863 га. Це півострів, який на 22 км простягається всередину Азовського моря, відноситься до території Приморського району. Півострів має наносне походження з черепашнику і піску. У східній частині коси поширені еолові форми рельєфу, уздовж берега знаходяться лагуни, відокремлені від моря наносними піщаними грядами. Це оригінальні берегові утворення з рослинним покривом піщаних степів, солянкових і лугових фітоценозів, своєрідним тваринним світом. Між островами і косою на мілководді йде на нерест багато видів морських риби.

Чисельною формою природоохоронних об'єктів в Запорізькій області є пам'ятки природи, які нараховують 97 територій, з них 6 об'єктів мають статус державного значення і 91 об'єктів місцевого значення [3].

Пам'ятки природи є унікальними або типовими природними об'єктами, які володіють науковою, культурною або рекреаційною цінністю,

до них також відносять урочища, невеликі за площею території і відособлені об'єкти (санітарні парки, алеї, озера на місці колишніх кар'єрів) [1]. Пам'ятки природи є достатньо популярними об'єктами для організації ТЕД.

У Запорізькій області пам'ятки природи нараховують - 22 комплексних, 61 ботанічний, 13 геологічних й 1 палеонтологічний об'єкт [3].

До пам'яток природи державного значення відноситься:

I. Комплексна пам'ятка природи „Балка Скотовата”. Площа пам'ятки природи складає 30 га. Вона розташована у північній частині Гуляйпільського району, поблизу с. Новомиколаївка на р. Янчул, на межі з Дніпропетровською областю. Пам'ятка природи являє собою глибоку западину серед степу з каскадом штучно створених ставків і цілинною водоохоронною зоною, де зростає багато видів декоративних і лікарських трав. У верхів'ях балки штучно створений ліс.

II. Ботанічна пам'ятка природи „Балка Бальчанська”. Площа складає 28 га. Вона розташована у північній частині Вільнянського району, біля с. Орловське і Ворварівка. Пам'ятка природи являє собою глибоку балку з багатьма відгалуженнями, устя балки з'єднується з р. Дніпро. Схили балки і днище вкрито буйною степовою рослинністю, окремі види яких рідко зустрічаються.

III. Ботанічна пам'ятка природи „Балка Россоховата”. Площа дорівнює 27 га. Вона знаходиться в північній частині Вільнянського району, на північ від с. Ясинувате. Це глибока балка з порожистими і пересіченими схилами, відгалуженнями. Схили і днище балки вкриті буйною трав'янистою рослинністю, у тому числі рідкісними видами і лікарськими травами.

IV. Ботанічна пам'ятка природи „Урочище Пристіни”. Площа складає 17 га. Вона розташована на правому березі р. Кінська, на південь від с. Григорівки Запорізького району. Охороні підлягає цілинна степова рослинність, у тому числі реліктова рослина цимбохазма Дніпровська.

V. Геологічна пам'ятка природи „Гранітні скелі”. Площа дорівнює 15 га. Вона розташована поблизу с. Миколаївка Бердянського району на р.

Берда. Пам'ятка природи створена виходом докембрійських кристалічних порід. Охороняються гірські породи, мінерали, різноманітні форми вивітрювання (готи, навіси і т.п.).

VI. *Геологічна пам'ятка природи „Кам'яна могила”*. Площа складає 15 га. Вона розташована на 1 км південіше від с. Терпіння Мелітопольського району. Це ерозійно-денудаційний останец у заплаві р. Молочної. Пам'ятка природи являє собою вигадливе накопичення брил сарматського піщанику (3000 кам'яних плит) утворюючі численні готи і навіси, на стелях і стінах яких є унікальні наскальні малюнки та знаки різноманітних епох від палеоліту до середньовіччя (14-12-е тисячоріччя до н.е. - X-XII вв. н.е.).

До природоохоронних територій належать також парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва - визначенні найбільш видатні і цінні зразки паркобудівництва з метою зберігання їх в естетичних, наукових, природоохоронних і оздоровчих цілях. На їх території дозволяється проведення екскурсій і масового відпочинку.

Парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва державного значення є *Мелітопольський міський парк ім. М. Горького*. Площа парку складає 31 га. Він знаходиться в центральному районі м. Мелітополя, заснований у 1927 році. Тут зростає понад 80 видів дерев і чагарників із різноманітних природних зон Європи й Азії. Під декоративними лісонасадженнями зайнято 25 га всієї площі парку. Переважає акація біла, дуб, ільмові, тополя, софора, сосна, ялина, верба, липа, горобина, черемшина й інші чагарники.

Поряд з одним парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва державного значення є також 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення. Загальна площа, яку займають парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва області складає 147,1 га [3].

На території Запорізької області є такі типи природоохоронних об'єктів: ландшафтні, ботанічні, геологічні, гідрологічні, ентомологічні, зоологічні, лісові, палеонтологічні і орнітологічні.

В області найбільш представлені ботанічні заповідні території, їх

кількість складає 175 об'єктів. Майже в 3 рази менше за кількістю подана група ентомологічних - 51 об'єкт. 48 природоохоронних територій відносяться до ландшафтних. Майже в 10 разів менше ботанічних, 14 об'єктів відноситься до групи геологічних природоохоронних об'єктів. В області є 4 лісові, 4 зоологічні, 3 орнітологічні, 2 герпетологічні, 1 палеонтологічна та 1 гідрологічна природоохоронні території [3].

Площа природоохоронних об'єктів Запорізької області розподілена нерівномірно по її території, а отже і по районах.

До районів, які мають природоохоронні території державного значення, відносяться: Бердянський, Василівський, Вільнянський, Гуляйпільський, Запорізький, Мелітопольський, Приазовський, Приморський, Куйбишевський, Якимівський.

Роботи з виявлення природоохоронних територій Запорізької області продовжуються. З 2001 року розпочата робота для створення заповідників загальнодержавного значення „Круті Схили Каховського водосховища» площею 0,522 тис. га і „Урочище Білозерське» площею 0,39 тис. га. На сучасному етапі підготовлені матеріали для створення заказників подані на затвердження до Міністерства екології і ядерної безпеки.

Продовжується робота зі створення Національного природного парку „Приазовський»: узгоджено включення земельних і водяних ділянок до складу Національного природного парку „Приазовський» на територіях Мелітопольського, Якимівського, Приазовського, Приморського і Бердянського районів.

Після створення національного парку „Приазовський» площа природно-заповідних територій зросте більш ніж у двоє, що приблизно буде складати 6,5% від загальної площі області.

Необхідно відзначити, що державний природний парк - це територія, яка створена для зберігання природних комплексів, що мають особливу екологічну, історичну й естетичну цінність у силу сприятливого сполучення природних і культурних ландшафтів і використання їх у пізнавальних,

просвітніх, наукових, рекреаційних і культурних цілях.

Продовжується робота зі створення регіональних ландшафтних парків місцевого значення „Приморський», загальною площею 2,4 тис. га та „Надбердянська степ» площею 1,5 тис. га на території Бердянського району. Проводиться робота зі створення та розширення територій і об'єктів природо-заповідного фонду місцевого і загальнодержавного значення, площею біля 1 тис. га.

Все вище викладене дозволяє зробити висновок, що значне місце в ТЕР Запорізької області займають природоохоронні і природо-заповідні території, які виступають туристсько-екскурсійними об'єктами для розвитку ТЕД. Регіон, який досліджується володіє унікальним їхнім сполученням, але нераціональне використання даних ресурсів з одного боку, а з іншого суперечливий характер рельєфу території стримує розвиток ТЕД, та приводить до нерівномірності здійснення туристсько-екскурсійного обслуговування (ТЕО) на рівні світових стандартів, що може привнести істотний внесок в економіку Запорізької області. Всє це викликає необхідність вивчення й інших видів ТЕР у якості пізнавальних об'єктів у ТЕД.

Список літератури:

1. Українсько-російський словник термінів і понять з географії туризму і рекреаційної географії / под ред. О.О. Бейдика. – К.: РВЦ "Київський університет", 1997. – 300 с.
2. Сажнева Н.М., Арсененко І.А. Рекреаційна географія та туризм (словник- довідник сучасних термінологічних понять): навч. посіб. / Н.М. Сажнева, І.А. Арсененко. – Мелітополь: "Люкс", 2007 – 254 с.
3. Фондові матеріали управління екології і охорони природних ресурсів Запорізької обласної державної адміністрації. – Запоріжжя, 2008.